

Adviezen aan de grotestadsmens

Dames en heren,

Graag wil ik de redactie van Spiegel der letteren bedanken voor de uitnodiging een toelichting te geven bij mijn artikel 'Pleidooi voor elektronisch humanisme'. Ik geef daar met plezier gevolg aan. Het stelt mij in de gelegenheid mijn ideeën in een breder perspectief te plaatsen. Mijn artikel pleit voor de toepassing van oude waarden uit de schriftcultuur, zoals studiezijn, geduldig lezen en zingeving, op de nieuwe media. Ik onderneem ook een poging de grenzen op te zoeken van het letterenbedrijf. Die liggen wat mij betreft bij een volledig op het vermaak ingestelde beeldindustrie, hoewel juist over dat fenomeen op zich nog wel enige reflectie mogelijk is. In mijn visie is het nadenken over en het opsporen van verhaal en betekenis in de multimediale uitingen van de hedendaagse mens tegelijk een actief vormgeven van dat menselijk bestaan zelf. Die vorm van zelfreflectie is nodig waar de dynamiek van de multimedia er met het reflectieve karakter van homo symbolicus vandoor dreigt te gaan. Vanochtend wil ik u deelgenoot maken van mijn gedachten over de toekomst, over de geglobaliseerde mens en de wijze waarop een hedendaagse humanistiek tegenwicht zou kunnen bieden aan de verleidingen van een al te makkelijk conservatisme.

Er is een nieuwe type mens aan het ontstaan. Laten wij hem *homo metropolitanus* noemen. Deze bewoner van de grote stad is niet meer gebonden aan de geschiedenis van de streek noch aan die van zijn familie. Van de wieg tot het graf woont hij in een universeel inwisselbare architectonische omgeving. Hij wordt geboren in het ziekenhuis, groeit op in een krapbemeten maar comfortabele nieuwbouwwoning, vestigt zich eenmaal volwassen geworden in een soortgelijke woning en werkt overdag in een kantoortuin met veel glas. Als de tijd van het afscheid is gekomen is, doen zijn vrienden en verwanten dat, overal ter wereld, in dezelfde gladder aula van het crematorium. Tijdens zijn leven vinden wij homo metropolitanus 's avonds dikwijls in een met spiegels bewande fitnessruimte waar hij zijn lichaam jong en aantrekkelijk houdt, of voor de televisie, kijkend naar series waar andere specimen van homo metropolitanus dezelfde dingen doen.

Een paar opmerkingen nog. Voor de duidelijkheid: deze metromens bestaat nog niet reeel, maar is *bezig* te ontstaan. Verder. waar ik 'hij' zeg kan ook 'zij' verstaan worden. Dat is niet uit politieke correctheid, maar het mannelijke en het vrouwelijke is bij homo metropolitanus gereduceerd tot een individuele eigenschap. Er zijn geen gendergroepen meer, evenmin als een ethnische differentiatie. De een is wat donkerder dan de ander, toevallig man of toevallig vrouw. Dat is alles. Het doet verder nauwelijks ter zake in welke grote stad waar ter wereld we ons bevinden, de homo metropolitanus heeft nagenoeg steeds dezelfde habitat. Homo metropolitanus is de geglobaliseerde stadsmens; niet de typische Amsterdamer of New Yorkse bewoner van Harlem of The Bronx, niet de Parijse boekverkoper of het Haagse dametje is hij (zij), want die wortelen nog in de geschiedenis van hun stad, maar de man of vrouw die overal ter wereld 'thuis' is. De supermigrant. En dat niet uit overtuiging, zoals de kosmopoliet overal thuis denkt te kunnen zijn, maar *purely by coincidence*, hij is het product van een geglobaliseerd leven in de middenklassen overal ter wereld, waar wonen, werken, voedselbereiding, vervoer, liefde, media, kunst en religie min of meer gestandaardiseerd zijn, bijna zoals in het fomulehotel.

In het debat over ruimte en tijd is er vaak op gewezen dat een mens niet overal tegelijk kan zijn. Het bestaan van een geglobaliseerde mens zou in die redenering dan ook een feitelijke onmogelijkheid zijn. Want: Niemand staat geschiedenisloos in de tijd, niemand plaatsloos in de ruimte, zo is de redenering. Wij komen altijd ergens vandaan. Maar misschien heeft dat argument zijn langste tijd gehad. Het is niet zeker dat de mens nooit een milieu zou kunnen scheppen dat min of meer neutraal staat ten opzichte van geschiedenis en plaats. In de vele studies die de mens als een historisch gesitueerd wezen beschrijven, een wezen dat doordrenkt is van de taal, de cultuur en (als daar nog iets van over is) de natuur van zijn plaats van herkomst, vindt men dikwijls ook aanwijzingen dat de mens een wezen van mogelijkheden is, een wezen dat juist niet samenvalt met zijn concrete topologie. Een van zijn mogelijkheden te ontsnappen aan de zwaartekracht van de plaats is tegenwoordig cyberspace, een tweede is de reeds genoemde mondiale standaardisering van zijn habitat. Een mix van deze twee is uiteraard nog krachtiger. Wie in deze omstandigheden een groot deel van zijn leven doorbrengt deelt op den duur zijn achtergrond met tientallen, honderden miljoenen anderen.

Dit beeld van de geglobaliseerde mens als standaardindividu levend in een standaardomgeving is het schrikbeeld van velen. De opkomst en het succes van het neoconservatisme berusten naar mijn overtuiging voor een belangrijk deel op de afkeer van deze geglobaliseerde mens. Dat hebben de conservatieven overigens gemeen met de anarchisten en automen uit de No Logo beweging van Naomi Klein en de haren, of met een wilde linkse denker als John Gray; diepe afkeer van de mens die geheel buiten de traditie is komen te staan, los van enige binding met een ander landschap dan dat van de moderne functionele architectuur. Hij is overal. Er is immers een homogeen mondiaal milieu aan het ontstaan, waar de mondiale mens overal thuis is. De vraag kan echter onmiddellijk gesteld worden: is dit nog wel een thuiszijn, en: wat is de aard van dit wonen?

Hoe zou het toch komen dat het platteland zo'n aantrekkingskracht uitoefent op de conservatieve geest? Het is bijna een retorische vraag geworden. Het antwoord was tot voor kort: steden zijn poelen des verderfs waar het platteland nog de oude waarden van gemeenschapszin en gebondenheid aan land en geloof ademt. Of dat beeld nog steeds klopt, valt te bezien. Kabeltelevisie en internet dringen overal door. Maar los van deze medialisering van de wereld, die de televisie tot in de tenten van bedoeïenen heeft gebracht, denken futurologen dat in stedenbouwkundig opzicht de groei van de metropool (de Randstad bij ons, het Brusselse conglomoraat bij u) onvermijdelijk is. Een groot deel van de Europeanen leeft straks in een grootsteeds milieu, waar de geur van mesthoop en het gebeier van het godshuis voorgoed zijn verdwenen. Wij worden 'metromannen' en 'metrovrouwen', toegerust om vlot en dynamisch leven met elkaar te leven. Een serie als *Sex in the city* zet wat dat betreft de toon.

Vooralsin is de Romantiek het platteland gezien als een antwoord op de verloedering van de beschaving. En wie kan er niet verlangen naar eenvoudige geneugten als de geur van verse appeltaart of de aanblik van een weiland vol boterbloemen? Het is een feit dat grote, vaak conservatieve geesten als Tolstoj, Heidegger, Rousseau, maar ook de vooruitstrevende jeugdboekenschrijfster Astrid Lindgren, de landelijke omgeving verre verkozen boven de stad. En dat niet alleen omdat het daar rustiger is, en gezonder, maar ook omdat zij ervan overtuigd waren dat een eenvoudig, aan de grond en de natuur gebonden leven heilzaam is voor de ziel. De Romeinse schrijver Horatius vond dat overigens al. In ons land heeft Ton Lemaire op

neomarxistische grondslag het plattelandsleven verdedigd, een leven dicht bij de natuur dan dat van de stad in elk geval.

Bij het moreel-romantische argument heeft zich de laatste tijd ook de overweging gevoegd dat het provinciale en streekgebonden bestaan zijn imago van saaiheid en kleurloosheid misschien minder verdient dan wij dachten. Er kleeft een zekere heldhaftigheid aan een leven dat is getekend door geografische factoren. De vraag: waar kom je vandaan is lange tijd synoniem geweest aan 'wie ben je?', totdat het antwoord er niet meer toedeed: nieuwbouwwijken zijn overal dezelfde. Tegenwoordig is het zo dat iemand die werkelijk uit Friesland komt ('stamt' zeggen we misschien in zo'n geval), uit Indonesië, uit de Vlaamse Westhoek, of de Bretonse kust, een streepje voor heeft op de moderne stedeling. Door zijn identiteit lopen een paar interessante sporen, tekenen van buitenaf, die dat leven voor ons een zekere uniciteit verlenen. Wie op een boerderij is opgegroeid of dagelijks zijn vader zag uitvaren voor de mosselvangst heeft een geschiedenis die hem bijzonder maakt. Ooit komt er een moment dat de witte stedeling de geïntegreerde allochtoon van de tweede of derde generatie met enige jaloezie zal bekijken.

Hoe de mens zich verhoudt tot de natuur zou een definitie kunnen zijn van het wonen. De plaats die de mens zich in de wilde natuur verovert spiegelt de wijze waarop hij zichzelf binnen de aardse ruimte definieert: als principieel vijandig daaraan of als min of meer coëxistent. Traditionele culturen hebben zich vaak in wisselwerking met de natuurlijke omgeving waarbinnen zij ontstonden gevormd. In godsdienst, woningbouw, de sociale infrastructuur en de kunsten, kortom de culturele ruimte, spiegelt zich een verstandhouding met de natuurlijke ruimte. Urbane culturen hebben zich meer en meer losgemaakt van die wisselwerking en een compleet eigen habitat geschapen. Het wonen in min of meer agrarische streken is nog steeds sterk met de gebruiken van de streek en de landschappelijke condities verbonden, hoewel ook daar met de komst van forenzen, vrijetijds migratie en de multimedia veel veranderd is.

Het kernwoord in mijn benadering is niet natuur maar *plaats*. Niet de vraag of de mens nog de ervaring kent van de Natuur als Het Andere, het cultuurvreemde, het zijnsdomein dat buiten de wil van de mens ligt [noot: zie *Het eigen gewicht der dingen*] is hier aan de orde, maar wel de vraag of hij nog een historische verwevenheid kan voelen met zijn eigen gesitueerdheid. Een van de belangrijke thema's die de filosofie van de afgelopen decennia heeft beheerst was de tegenstelling tussen wonen en zwerven. De traditionele mens werd daarin gezien als de mens die in de traditie van zijn culturele herkomst 'woonde', terwijl de komst van de moderniteit van ons mensen principiele migranten en dus nomaden heeft gemaakt. De moderne literatuur zit vol portretten van het nomadisch karakter van de moderne en postmoderne mens. Zijn ontworteling is lange tijd een dankbaar thema geweest, dat de verbeelding prikkelde. Vandaag de dag kunnen wij zeggen dat het niets heldhaftigs meer heeft. Het nomadische bestaan is verworden tot eenvormigheid en globalisme. Moeten wij terug naar een premodern provincialisme?

De verwevenheid met de plaats is vaak benoemd als een vorm van 'geworteld zijn'. Dat is echter een metafoor die in deze tijd van migratie, van platteland naar stad en van land naar land, tussen landen en werelddelen zelfs, snel betekenis aan het verliezen is. Vanaf de negentiende eeuw is de sociale en geografische mobiliteit alleen maar toegenomen, waar het beeld van 'geworteld-zijn' juist immobiliteit en passiviteit veronderstelt. De verwevenheid tussen mens en natuur echter komt tot uitdrukking in de verschillende typen

cultuurlandschappen die er zijn en bewoners kunnen dat in hun psyche met zich meedragen. Men hoeft daar niet voor eeuwig in geworteld te zijn om er toch door gevormd te zijn. Kinderen in de jaren vijftig, ook die uit de steden, hadden in ons land veel ruimte voor avontuurlijk spel, op bouwterreinen, omliggende weilanden of in de nog goeddeels lege, want niet met auto's gevulde straten. De herinnering aan dit soort ruimtelijk geluk is misschien van belang voor de latere kwaliteit van leven [noot: zie *Stadskind*], een onderzoeksterrein voor sociale wetenschappers, lijkt mij.

Restauratie en conservatisme zijn wat mij betreft geen antwoord op de groeiende problemen die onze moderne wereld voortbrengt. Een handvol intellectuelen kan zich de luxe permitteren op het platteland te gaan wonen om daar boeken te schrijven waarin betoogd wordt dat het leven op het platteland beter is. Ongetwijfeld. Maar een recept tegen de groeiende massificatie van het leven, de dehumanisering en - laat ik het woord toch maar voor een keer gebruiken - ontworteling die de globalisering met zich meebrengt bieden deze nieuwe kluizenaars niet. Ik denk dat de verdediging op een andere wijze gevoerd moet worden. Allereerst door de herwaardering van een architectuur die vanuit regionale en inheemse tradities een stedelijk milieu schept waarin tijd en ruimte een concreet historisch verhaal vertellen. Maar daarover gaat mijn lezing niet. Ik wil hier pleiten in de stedelijke cultuur weer iets terug te brengen dan wel te bewaren of aan te passen, dat ik in mijn artikel 'elektronisch humanisme' heb genoemd. Daarmee bedoel ik het inzetten van de filosofie en letteren, eigenlijk het brede veld van de geesteswetenschap, ten behoeve van een zingeving van het hedendaagse menselijk bestaan in onze urbane, mediasamenleving. Ik ben er tevens van overtuigd dat de activiteit van zingeving zelf, in feite het opsporen van betekenis, zo met het menselijk zijn verbonden is dat deze ons leven zelf menselijk maakt. Ik zal proberen dat uit te leggen in het verband dat ik hiervoor heb geschetst.

De tegenstelling platteland en stad draait niet om het verschil tussen de geur van mest of die van een ronkende autobus, maar om de verwevenheid van de mens met de plaats. De agrarische cultuur was vanouds een sedentaire cultuur. Het levensverhaal van individuen was ingebed in de plaats, hun hele leven lang, evenals die van volgende generaties. De verstedelijking heeft weer migranten van ons gemaakt, wij trekken onze carrière achterna. Zo zijn wij weer een beetje de jager-verzamelaars van heel vroeger aan het worden, nu op jacht naar banen en ontwikkelingsmogelijkheden. En precies zoals de jager-verzamelaars dat deden zoeken wij de duurzaamheid van het bestaan in de verhalen. Maar het zijn de verhalen van de elektronische media die de eenheidstichtende functie hebben gekregen. Frank Hellemans, mediahistoricus en letterkundige bij u in Mechelen, speelt in zijn jongste boek, *Echte mediaprimeurs*, even met de gedachte dat het feit dat de schriftcultuur opkwam toen de mensheid zich een vaste woon- en verblijfplaats zocht en administratieve technieken moest ontwikkelen, misschien ook zal betekenen dat die schriftcultuur voorbij is nu de halve wereld een stad is geworden. Het is een interessante gedachte, maar misschien toch te schematisch.

Het schrift is weliswaar uitgevonden in agrarische samenlevingen. Daar gaf het vastheid, controleerbaarheid en een soort administratief regelsysteem. Maar de grote humanistische schriftcultuur kwam pas na de uitvinding van de boekdrukkunst en begeleidde de emancipatie van de burgerij. En met de opkomst van de burgerij hangt de opkomst van de steden samen. De humanisten van de 15e en 16e eeuw reisden veel, zoals Erasmus, van stad naar stad. (Hij was hier in Leuven zoals u weet een vaste gast.) Ze gaven leesonderwijs en onderwezen in de humaniora, de klassieke teksten waarin de mens een beeld van zichzelf geprojecteerd zag, of een beeld van hoe hij zou moeten zijn. Het is u vast al duidelijk: naar

analogie van de omstandigheden in de Renaissance met de opkomst van de steden en universiteiten, waar humanistische geleerden het zelfbewustzijn van de burgerij hielpen vorm te geven, zou ik nu willen pleiten voor een humanistiek die homo metropolitanus helpt de boel leefbaar te houden. En dat is vooral door hem bewust te maken van waar hij komt.

Laten wij een ogenblik nog stil staan bij dat antagonisme stad versus platteland. Ik denk dat de grote waarde van de schriftcultuur is dat zij ons heeft geleerd historisch te denken. Zoals Peter Sloterdijk heeft laten zien is niet de belangrijkste vraag wie wij zijn, maar wáár wij zijn. De verwevenheid van ons persoonlijk leven met de geschiedenis van waar wij zijn is een menselijk waarde die we niet op moeten geven. Maar om die verwevenheid te ervaren hoeven we niet verknocht te blijven aan dat ene kleine stukje in de provincie waar eens onze wieg stond. We hoeven geen geborneerde provincialen te zijn. Walt Whitman heeft prachtig uitgedrukt hoe wij de verwevenheid met de plaats met ons meevoeren op onze levensreis.

*There was a child went forth every day/
And the first object he look'd upon, that object he became/
And that object became part of him for the day or a certain part of the day/
or for many years or stretching cycles of years/
The early lilacs became part of this child/
And grass and white and red morning-glories, and/
white and red clover, and the song of the
phoebe-bird....*

Het gedicht gaat dan verder met het opsommen van een reeks treffende autobiografische beelden uit Whitmans jeugd en adolescentie. Het eindigt met de constatering dat al deze dingen 'became part of that child who went forth every day, and who now goes, and will always go forth every day'.

Whitman brengt voor mij hier de autobiografische levensstijl onder woorden die essentieel is voor de menselijke geest. Daarbij gaat het niet om de gebondenheid aan een enkele plaats, maar het bewustzijn hoe een leven zich gevormd heeft in wisselwerking met de werelden waarmee het in aanraking is geweest. Hoe zich in zijn persoon een unieke constellatie van indrukken en ervaringen heeft gevormd, die hij als levensverhaal ervaart. Het is een vorm van zichzelf toebehoren, door Montaigne zo prachtig in praktijk gebracht. In mijn boek *Toewijding* heb geprobeerd de geschiedenis van het autobiografische leven te schetsen en te laten zien hoe het ook in deze elektronische tijden nog voortgang zou kunnen vinden. Als de mens, zoals de postmoderne filosoof Richard Rorty bijvoorbeeld benadrukt, voortdurend bezig is zichzelf te herschrijven dan moeten wij van dat proces iets terug vinden in de elektronische multimedia.

En inderdaad telt het internet honderdduizenden webloggers, dagboekschrijvers in cyberspace. Televisie kent tegenwoordig allerlei vormen van autobiografisch exhibitionisme, ook wel real life soaps genaamd, waar bekende persoonlijkheden nog bekender proberen te worden. In Nederland hebben wij onlangs een VPRO-televisiemaker gehad die op het idee kwam zijn eigen midlifecrisis voor televisie te gebruiken. Is zoiets per se exhibitionisme? Het is duidelijk dat Gerard Joling, Patty Brard, Ozzy Osbourne en al deze narcistische *creeps* helemaal geen autobiografie bedrijven, maar reclame maken voor het product dat zij willen zijn. Toch is het belangrijk het fenomeen te bespreken, al was het alleen maar om alternatieven te ontwikkelen. Zelfanalyse in plaats van zelfpresentatie, kan dat in de multimedia? Ik denk het wel, maar daarvoor is kritische distantie nodig. Zonder pen en papier

gaat dat moeilijk, maar de wisselwerking tussen boekcultuur en elektronische media is wel het doel.

Iemand die de kritische distantie naar mijn smaak heel mooi heeft vorm gegeven is Connie Palmen in haar laatste essay, 'Iets wat niet bloeden kan'. Daarin analyseert zij hoe de hang naar een identiteit in onze samenleving steeds meer gelijk gesteld kan worden aan de hang naar roem. Identificatie met mediapersoonlijkheden is een logisch gevolg. Dat leidt weer tot ziekelijke idolatrie, stalkersgedrag en soms, steeds vaker, moordaanslagen. Ik ga het boek hier niet na vertellen, maar het is naar mijn mening een geslaagd voorbeeld van iemand die terugschrijft, iemand die reageert op wat er gaande is in de mediasamenleving, maar met de middelen van de schriftcultuur. Tegelijk wordt zij ook in de massamedia gehoord. Haar woorden zijn geen druppels op een gloeiende plaat, maar een actieve bijdrage aan het tot stand brengen van kritische ruimte, vertraging en bezinning, zonder dat zij de complete restauratie predikt.

Een ander voorbeeld is dat van de Brits/Israelische psycholoog en mediafilosoof Aaron Ben Ze'ev die tientallen mensen ondervroeg naar hun liefdeservaringen op het internet. Dat er veel porno online te koop is weten wij, maar dat duizenden, misschien wel honderdduizenden dagelijks een virtuele liefdesrelatie onderhouden alleen om die reden, vaak naast hun eigen real life partner, is minder bekend. Ze'ev onderzoekt de aard van die soms zeer heftige emoties op het net en komt tot interessante conclusies. Wie zijn boek leest moet toegeven dat de menselijk ziel, ondanks wat biologen en neurologen daarover beweren, nog steeds een krachtig fenomeen is. In liefdesrelaties op het internet krijgt dat aspect van erotische relaties vrij spel. Digitale partners blijken elkaar vaak te beschouwen als gedroomde soulmate. De oorzaak is waarschijnlijk dat de verbeelding veel ruimte krijgt, precies zoals in de gedroomde verliefdheid zelf dus. En de taal. We zien hier als het ware een herhaling van het thema van de hoofse liefde, alleen dan komend van twee kanten, van man en vrouw, maar even verbeeldingrijk. En ook niet preuts, maar het spelen met de eigen identiteit en het ontbreken van de weerstand van het dagelijks fysieke bestaan kan ons veel leren over de aard van de menselijke verlangens naar intimiteit. Het heeft weinig zin om ach en wee te roepen over deze intimiteit online. Veel interessanter is het om haar te bestuderen en te verbinden met andere verschijnselen zoals wij die al kenden uit de literatuur en de psychologie: de liefde als projectie. Op het internet kan men in elk geval een schat vinden aan menselijke documenten die voor journalisten, filosofen, literatuurwetenschappers en anderen de bron kunnen zijn van diepgravende studies naar het hedendaagse menszijn in de post-seksuele revolutie.

Ook de populaire cultuur biedt aanknopingspunten genoeg. Roland Barthes en Walter Benjamin hebben het al laten zien dat de scheiding tussen hoge en lage cultuur te simpel is. Tussen de twee is wisselwerking. De opera heeft altijd een volkse en een elitaire kant gehad, bijvoorbeeld. Thema's uit de hoge cultuur kan men in de populaire terug vinden en vice versa. In dat kader blijft de wereld van de rockcultuur ook voor humanistiek heel interessant. We kennen allemaal Salman Rushdies *De grond onder haar voeten*, een roman over een popster. Ik zie verder niet in waarom een fragmentarische zin als *Hebban olla vogala nestas*, ongetwijfeld een zin uit de *volkse* cultuur van langgeleden, zoveel pennen uit de hoge cultuur van nu in beweging moet brengen, terwijl toch ook de zinssnede 'She came in through the bathroom-window' van Lennon en McCartney aanleiding zou kunnen zijn voor mooie betogen en scherpzinnige cultuuranalyses.

Voor mij persoonlijk zijn de boeken van de Amerikaanse socioloog en cultuurvorser Greil Marcus over Elvis Presley en Bob Dylan voortreffelijke voorbeelden van hoe wij greep kunnen proberen te krijgen op de tijdgeest en te begrijpen wat mensen bewogen heeft. Het

debat dat vandaag gevoerd wordt op de opiniepagina's en in lijvige romans als die van Marja Brouwers en Robert Anker, om willekeurig twee recente namen te noemen, over de revolutie van zestig en de ontstuitbare opkomst van de consumptieve levensstijl vraagt haast om gedetailleerde, kritische cultuurhistorische studies van bijvoorbeeld het Liverpool van begin jaren zestig of Berlijn, Oost en West, in de jaren tachtig van de vorige eeuw. Die steden zijn broeinesten geweest van talent, dichters en musici. En geen intellectueel dient zijn neus op te halen voor een doorwrochte studie van het fenomeen Michael Jackson. Wat was zijn aantrekkingskracht, hoe werkte zijn verloedering? Hoe is het mogelijk dat een artiest die tijdens optredens voortdurend in zijn kruis grijpt en die verdacht wordt dan wel wordt gemaakt van te intensieve belangstelling voor kleine jongens, ook gevierd wordt als een echte kindervriend? Verwarring genoeg en dus voer voor schrijvers, cultuurfilosofen en contemporaine geschiedswetenschappers.

Als laatste voorbeeld van hoogstaande elektronische humanistiek wil ik hier de artikelen reeks noemen die mijn promotor Jos de Mul schreef over de trilogie van The Matrix-films. Zeer aanbevelenswaardig. De films zelf variëren op een bekende notie uit onze cultuurgeschiedenis, namelijk dat de werkelijkheid niet de waarheid is die zij schijnt te zijn maar dat daarachter de ware werkelijkheid schuil gaat. Hoe moeten wij die leren kennen om uit de computersimulatie van de alledaagse werkelijkheid weg te breken?

Het zijn slechts een paar voorbeelden. Maar voorbeelden waaruit steeds blijkt hoe de mensheid in contact met het nieuwe door talloze zenuwbanen verbonden is met het oude en het klassieke. Het is een manier van kijken, zoeken en zingen; een wijze om die zenuwbanen bloot te leggen. En uiteindelijk intact te houden. Kritische luisteraars zullen nu zeggen: allemaal mooi en aardig, maar zijn de onderwerpen die u noemt nu niet precies die waarover al zo teveel geschreven is? Mijn antwoord is, ja maar het gaat hier om de kwaliteit. Niet of een onderwerp hip, hot of sexy is, maar of wij in staat zijn de postmoderne fenomenen uit de massacultuur, cyberspace en cinema te verbinden met thema's uit het verleden. Daar draait het om. Het menselijk zelfbeeld uit de Renaissance is duidelijk een ander dan het huidige. Waar de humanisten van toen aan het begin stonden van de emancipatie van de mens uit het knechtschap van de religie, staan wij misschien aan het einde van die emancipatie. Wellicht komt er een emancipatie *van de* emancipatie aan; ik bedoel dat zo: wij geloven steeds minder in een algemene menselijke conditie, met zijn tragische maar ook vreugde scheppende structuur, wij willen diep in ons hart de menselijkheid te boven kunnen komen. Niemand weet of dat gaat lukken. Wij kunnen niet weten wat de technologie met ons zal gaan doen. Staan wij aan de vooravond van een mutatie van het bewustzijn? De vragen stellen is voor een deel het evolutieproces beïnvloeden. Dat heeft de wetenschapsleer ons in elk geval geleerd: dat het meetinstrumentarium van de onderzoeker de onderzochte werkelijkheid medeontwerpt. Intelligente humanistiek probeert continuïteit en breukvlakken op te sporen met het verleden. En dat veronderstelt bekendheid met de klassieke humaniora én de hedendaagse.

Tot slot twee kanttekeningen:

In de eerste plaats: het is een misverstand dat alles wat modern, postmodern of populair is onze aandacht waard is. Veel, zo niet heel veel van wat er geproduceerd wordt in de multimediasamenleving is bedoeld als moneymaking. Geld verdienen zonder dat er enig artistiek of filosofisch uitgangspunt achter zit. Een avondje Idols en u begrijpt wat ik bedoel.

We moeten daarom gericht zoeken naar authenticiteit, als die term u nog wat zegt, en naar visie. De moordenaars van Lennon, Fortuyn, en Versace kan men in elk geval niet van winstbejag beschuldigen. Hun daad was een statement van verlangen naar authenticiteit, maar ook een symptoom van een ziekte, en daarom zo interessant om te duiden. Maar veel meer dan intuïtie hebben wij in deze niet. Het komt er dus op neer dat wij met een open geest het multimediale universum af moeten speuren en ons laten overrompelen door wat ons treft. Dat kan een reeks beelden, een film, een liedtekst, of een culturele ontwikkeling zijn. Het hoeft ook lang niet altijd massasuccessen te betreffen, want het kan ook om het werk van een tamelijk onbekende enkeling gaan. Zo zou er een actuele hermeneutiek tot stand gebracht kunnen worden die onze historische kennis articuleert in het hedendaagse, en daarmee in zekere zin incorporeert, toe-eigent en betekenis geeft en dus continuïteit schept. Natuurlijk laat dat onverlet dat studies naar de 'vowel shift' in Engeland, de filosofie van Plato of de positie van de geletterde vrouw in de Middeleeuwen - ik noem maar iets - altijd hun belang blijven houden. Het gaat mij erom dat alfawetenschappers de blik meer vooruit zouden moeten leren richten, niet om trendy te zijn, maar in de wetenschap dat zij daarmee de toekomst mede helpen vorm te geven. George Steiner heeft wel eens gezegd dat het verschil tussen alfa en betawetenschap het verschil tussen achteruit- en vooruitkijken is. Precies dat verschil zou ik minder schrijnend willen maken.

In de tweede plaats: ik ben mij er van bewust dat een dergelijke stellingname filosofische consequenties heeft. Die wil ik hier dan ook graag uitspreken. Vanaf de jaren zestig zijn de geesteswetenschappen beheerst geweest door de gedachte dat waarheid een cultureel bepaald fenomeen is, waarvan de relativiteit niet genoeg kon worden benadrukt. De zogenaamde deconstructie theorie en het poststructuralisme hebben daartoe nu wel voldoende gelegenheid gehad.

Volgens mij wordt het tijd om te zoeken naar een leesbare en daarmee ook leefbare en constructieve toekomst. Wij kunnen verleden, heden en toekomst niet met elkaar verbinden als wij niet overtuigd zijn van wat de belangrijkste waarden uit het verleden waren. Natuurlijk kunnen die niet voor eeuwig vastgelegd worden, maar wij kunnen streven naar consensus over de belangrijkste bronnen. Dat betekent voor de literatuur dat herstel van de canon, in een of andere vorm, nodig is; niemand zal ontkennen dat Shakespeare en Homerus tot de allergrootsten van de literaire traditie behoren. Welnu, onderwijs dat dan ook!!

Voor de filosofie geldt dat het denken nooit waardevrij kan zijn maar onderdeel is van de geschiedenis van het menszijn hier op het westelijk halfrond. De waarheid afschaffen, zoals in de moderne wijsbegeerte is gebeurd, is misschien wel onvermijdelijk geweest. Maar dat kan niet zo ver gaan dat men zichzelf afschaft. De filosofie is er altijd nog als de hermeneutiek van onze cultuur, inclusief de technologische (want ook dat is cultuur). Zonder een actieve, nooit aflatende speurtocht naar de betekenis van wat wij doen, beweren en hopen, is die cultuur zelf ook ten dode opgeschreven.

Ik zou het zo samen willen vatten: literatuur en filosofie zijn de werktuigen van de mens om zijn diepste waarden als waarheid te leren begrijpen. Dat is niet de geopenbaarde waarheid van een logische of metafysisch universum, maar de waarheid van het menselijk hart en verstand.

Ik dank u voor uw aandacht

Tekst van een lezing aan de Universiteit van Leuven, d.d. 6 mei 2004.

© Jan-Hendrik Bakker